

POMOGÁTS BÉLA

A nyugati magyar irodalom a hatvanas években

POMOGÁTS BÉLA (1934) Budapest

A nyugati magyar irodalom, a máskülönben szüntelenül és nemritkán kíméletlenül egymással küzdő emigrációs áramlatok és csoportosulások (szélsőjobboldaliak, nemzeti konzervatívok, kigazdapárti reformerek, „harmadikutas” parasztpártiak és szociáldemokraták) irodalmának és sajtójának képviselői egyöntetű lelkesedéssel és maradéktalan azonosulással üdvözölték az 1956. október 23-án kitört budapesti forradalmat és szabadságharcot. '56 egy történelmi pillanatra, ahogy idehaza is, megteremtette azt a szellemi és erkölcsi egységet, amelyet különben szinte mindig fájdalomosan nélkülözött a nemzeti történelem. Csupán egyetlen sajtókiadványra hivatkozom (a máskülönben egész kötetre menő írások közül), a Münchenben Vámos Imre szerkesztésében megjelent *Látóhatár* című folyóirat 1956. november–decemberi számára, amely őszinte lelkesedéssel és persze nem minden aggodalom nélkül adott hírt a magyarországi forradalom eseményeiről. (Mire a folyóiratszám az olvasók kezébe került, a szovjet páncélosok már vérbe fojtották a népfelkelést.) A történelmi események lefolyását és jelentőségét elemző írások, így Vámos Imre, Kiss Sándor, Borbándi Gyula, Borsody István, Cs. Szabó László, Nyeste Zoltán munkái és a magyar forradalom néhány „klasszikus” magaslatra emelkedő irodalmi dokumentuma, így Tamási Áron *Magyar Fohász*, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról*, Németh László *Emelkedő nemzet* és Kassák Lajos *A diktátor* című művei közül most csupán egyet idéznék, Borsody Istvánnak *A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája* című kitűnő tanulmányát, amely az elsők között hívta fel a figyelmet a magyar '56 világtörténelmi jelentőségére.

„Az 1956-os októberi forradalommal – hangzik a nevezetes szöveg – a magyar nép valószínűleg maradandóbban írta be nevét a világtörténelembe, mint bármely cselekedetével modern történelme során. Gyötrelmes fájdalommal írjuk e büszke mondatot, mert szörnyű volt az áldozat, amit a magyar nép adott forradalmának világtörténelmi jelentőségéért. Marcangoló aggodalommal latolgatjuk remények és kétségek közt a nemzet jövőjét. Aggodalmunkat nem enyhíti, hogy a szabad világ a magyar forradalmat a modern kor legnagyobb forradalmai – az amerikai, a nagy francia, az orosz – sorába állítja. Mert a magyarok hősiességét dicsőítő világelismerés eddig keserves ellentétben áll a világ dicstelen tétlenségével.” Majd a következőkkel zárta le a politikai stratégiákat, a nyugati nagyhatalmak felelősségét és egy elmulasztott történelmi esélyt szóba hozó gondolatmenetét: „Ebben a történelmi pillanatban a magyarok ugyan a halál torkában voltak, de méltóbbak voltak a lét jogára, mint a földkerekség összes hatalmai együttvéve.”

Azért citálom ezt a még 1956 késő őszién fogalmazott írást, mert ahogy ismét magam elé idézem az emigrációban a hatvanas évek elején megszületett írásokat, mindig arra a megállapításra kell jutnom, hogy ennek a néhány esztendőnek nyugati magyar irodalmát, legalábbis a leginkább fontos írók műveit, illetve az emigrációs irodalmi életben zajló eszmecsereket, elsőrendű módon a magyar forradalom emléke, az akkori tapasztalatok értelmezése és a forradalom leverése után Magyarországon kialakult társadalmi, politikai, kulturális viszonyok vizsgálata foglalkoztatta. Mindez nemcsak érthető volt, hanem szükséges és hasznos is, minthogy idehaza a legkevésbé sem volt mód arra, hogy irodalmunk számot vessen a maga ötvenhatos tapasztalataival, és a valóságnak megfelelően mutassa be a történelmi eseményeket. Ebben a mélységes történelmi csendben csak az emigráció szólalhatott meg, és ez akkor is fontosnak bizonyult, ha ezt a megszólalást Magyarországon csak töredékesen (a nyugati rádióadások jóvoltából) lehetett meghallani.

Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján, sokan emlékezhetünk rá, irodalmunkban a csend honolt, ezt a csendet csupán a Kádár János-féle uralom néhány tollforgatója törte meg, 1959-ben jelent meg a *Tűztánc* című antológia, a korszak irodalmi életének jelentékeny eseménye volt Hidas Antal hazatérése a Szovjetunióból, a korszaknak olyan hivatalból népszerűsített írói voltak, mint Berkesi András, Mesterházi Lajos, Dobozy Imre és Galabárdi Zoltán. Illyés Gyulának csak 1965-ben

jelent meg *Dólt vitorla* címmel új verseskönyve, Németh László 1961-ben adhatta közre *Sajkodi es-ték* című tanulmánykötetét, Nagy László *Deres majális* című kötete (egy kisebb kiadói összeesküvés eredményeképpen) ugyan 1957-ben napvilágot látott, *Himnusz minden időben* című kötete viszont csak 1965-ben került az olvasók elé, Juhász Ferenc hasonlóképpen járt: *A tenyészet országa* című kötetét 1956-ban még kihozhatta a Szépirodalmi Könyvkiadó, újabb verseinek *Harc a fehér báránnyal* című gyűjteménye azonban csak 1965-ben jelenhetett meg, hasonlóképpen járt Csoóri Sándor, akinek *Ördögpille* című kötete 1957-ben még az olvasó kezébe került, következő, *Menekülés a magányból* című könyve azonban csak 1962-ben juthatott el az olvasóhoz. Az 1957-es megjelenések valójában a véletlen vagy inkább a kiadói merészség következményei voltak, jól mutatja ezt **Eörsi István *Ütni az ördögöt*** című verseskönyvének sorsa, amely 1956-os impresszummal, de már a forradalom leverése után jutott nyilvánossághoz, hogy a kádárista sajtó egyik akkori „irodalomrendőre” (Imre Katalin) nyomban feljelentesse a Magvető Könyvkiadót (és kivonassa a forgalomból a még boltokban lévő példányokat).

Ebben a néhány igencsak sivár esztendőben, mondjuk, 1957 és 1963–64 között irodalmunk képviselőinek egy tekintélyes részét, többnyire a legkiválóbbakat, arra kényszerítette a hatalom, hogy pusztán az íróasztal fiókjának dolgozzanak. Nem lehet meglepő, hogy ilyen körülmények között hirtelen megnövekedett az irodalmi emigráció jelentősége – és ezzel együtt öntudata, sajtó fontosságának tudata. Jól érzékeltette ezt a Londonban közreadott Irodalmi Újság 1957. május 15-i számának *A száműzött nemzet írói* című szerkesztőségi vezércikke. Ebben a következők olvashatók: „az Irodalmi Újság megjelenésére kényszerítettek azok, akik már jó előre üvöltöznek beszédeikben és bértollnokaik útján lapunk és személyeink ellen, akiknek a magyar irodalom egysége láttán dühükben szikrát hány a szeme – a Szovjetunió Pesten lakó porkolábjai. [...] hiszszük, hogy egyetlen fegyverünk, a toll jóval mélyebb és sokkal nehezebben hegedő sebeket üt majd rajtuk, mint amilyen sebeket az ő pribékjeik ütöttek megkínzott író társaink, Háy Gyula és Zelk Zoltán testén. De ugyanekkor szüntelenül mozgósítjuk a világ közvéleményét az otthoni gyilkosok, elnyomók és kizsákmányolók ellen, és a világ színe előtt, húsz nyelven és negyven országban leplezzük le szünös-szüntelen azt a rendszert, mely írógárdáját az aggkori elmeengesség végső mérőföldköveire rogyott aggastyánokból és a szabadversenynek még gondolatától is verejtékező kontárokból verbuválja; a bolsevik rendszert, ezt a repülőgépre pattant középkort, ezt a tankon lovagló Bizáncot, melynek gazdasági életformája az örökös csőd, és amely éhező proletárjait a jövő század vacsoráinak szagával táplálja.”

A nyugati magyar emigráció irodalma, miként az imént idézett szövegrészlet is mutatja, tulajdonképpen az ötvenhatos magyar forradalom eseményeinek és annak köszönhető felívelését, hogy a forradalom leverése következtében igen nagy mértékben megnőtt az emigráció és ezzel együtt az emigráns irodalom szerepe. Korábban, a második világháború, majd az 1948-as magyarországi kommunista hatalomátvétel után is fontos szerepet vállalt az emigrációs irodalom, azonban akkor viszonylag kevés nagyszabású írógyéniség – Márai Sándor, Zilahy Lajos, Cs. Szabó László, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Gombos Gyula – és néhány igen szűk körben terjedő irodalmi intézmény – mindenekelőtt a müncheni Látóhatár és a római Katolikus Szemle – vállalhatta magára a nyugati magyar irodalmi kultúra gondozásának ügyét.

1956 után ez a helyzet igen nagy mértékben megváltozott, egyrészt irodalmunk számos idősebb és fiatalabb alkotó egyénisége, a többi Között Faludy György, Határ Győző, Tűz Tamás, Bakucz József, Horváth Elemér, Thinsz Géza, Karátson Endre, Ferdinandy György, Baránszky László, Kabdebó Tamás, András Sándor, Gömöri György, Sárközi Mátyás, Papp Tibor, Nagy Pál, Bujdosó Alpár, néhány kiváló esszéíró, így Albert Pál (azaz Sipos Gyula), Czigány Lóránt, Péter László, Gosztonyi Péter és számos más író, írástudó egészítette ki a korábbi irodalmi emigrációt, s az irodalmi intézmények súlya és hatóköre is nagymértékben megváltozott. Talán elegendő, ha a Látóhatár szerkesztésében bekövetkezett változás nyomán (Borbándi Gyula és Molnár József gondozásában) megjelenő Új Látóhatárra, a londoni, majd párizsi Irodalmi Újságra, a chicagói Szivárványra, az avantgárd törekvéseket bemutató párizsi Magyar Műhelyre és a washingtoni Arkánusra, a katolikus reformmozgalmakat megszólaltató (Boór János által szerkesztett) Mérelegre hivatkozom, melléjük több tucat időszaki kiadványt sorolhatnánk fel. (Az Országos Széchényi Könyvtár adatai szerint 1945 és 1970 között közel ezer hírlap, folyóirat, évkönyv és más periodika jelent meg a nyugati világban magyarul.)

Az emigráció szellemi tevékenysége az 1956-os igen nagy létszámú írói exodus hatására széles körben és egymással sokszor összeegyeztethetetlen eszmei-ideológiai pozíciók következtében alakult ki. Mindez az emigrációs kultúra rendkívüli tagoltságát és változatosságát hozta létre, azt, hogy a nyugati magyar irodalmi kultúrában, általában az ottani magyar kulturális életben a legkülönbözőbb szellemi és politikai áramlatok és irányzatok kaptak szerepet. Ha eltekintünk a minőség rendezőelvétől – amitől persze, lévén szó irodalomról, nehéz eltekintenünk –, azt kell mondanunk, hogy az emigráció szellemi életében 20. századi történelmünk szinte valamennyi ideológiai és politikai irányzata jelen van a jobboldali fajvédőktől kezdve a nemzeti konzervatívokon, a liberális demokratákon, a népi mozgalom hívein és a szociáldemokratákon keresztül egészen a „negyedik internacionális” trockistákig. És persze irodalmi téren a néhai „középosztály” művészi ízlésének megfelelő hagyományos belletrisztikától a „nyugatos” tradíciókon és az Újhold „elvonat tárgyiaságán” át az avantgárd és a posztmodern irányzatokig. Más szóval az emigráció szellemi életében – és a minőség korlátozó elvét egy pillanatra most ismét hagyjuk figyelmen kívül – a teljes kulturális szabadság érvényesült. Nem létezett pártirányítás, nem volt „támogatott”, „tiltott” és „tűrt” irodalom, nem voltak úgynevezett „orientáló” fogalmak, miként ugyanabban az időben idehaza a „pártosság”, a „realizmus” és a „népiség”. Pontosabban voltak elvárások, és működtek orientáló ideológiák vagy ízlésrendszerek, csak éppen a mozgalmi csoportosulások és részintézmények keretei között.

Mindez már az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a maga természetes rendje szerint tagolt és igen gazdag irodalmi életet, szépirodalmat, tudományos irodalmat és irodalmi publicisztikát eredményezett. Ebben az időszakban az emigráció irodalma mintegy „hatodikként” csatlakozott ahhoz az (Illyés Gyula klasszikusnak számító metaforája szerint) „ötágú síp” nevezett szellemi rendszerhez, amelyet a magyarországi, az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a délvidéki (vajdasági) magyar irodalom alkotott. Természetesen a nyugati magyar irodalmi kultúrának megvolt a maga sajátos karaktere. A Nyugaton letelepedett magyar író (miként ezt többen is megállapították) kettős helyzetben élt és dolgozott. Tapasztalatait az idegen nyelvű közegben szerezte, írói személyisége a befogadó társadalom kultúrájának hatására alakult ki, e tapasztalatokról és kulturális hatásokról azonban magyar íróként adott számot. Cs. Szabó László 1960-ban találó szavakkal állapította meg a következőket: „A magyar író a nyugati valóságban, annak kritikus lemerése közben, ábrándok és torzulás nélkül, hazafelé tekintve, megteremtí a maga világát.” Ezt a gondolatot Kibédi Varga Áron 1975-ben a következőkkel egészítette ki: „Lehet, hogy ez történelmileg egyedülálló jelenség: felszívni mindent, amit a környezet nyújt, olyasmit is, amit otthon a nézőpont, a politika, a közérkölc vagy a közvélemény miatt az író sohasem szívhatót volna fel – és mindezt továbbadni, de nem a környezet nyelvén. Elméletileg egy olyan közvetítésnek, világirodalmi ozmózisnak lehetnénk tanúi, amire példa még nem volt.” A nyugati magyar próza antológiájának 1982-ben keltezett bevezetőjében Ferdinandy György pedig már arra figyelmeztetett, hogy az emigráns írók elsősorban azoknak a tapasztalatoknak a nyomán alakították ki epikai világukat és világvilágukat, amelyeket a befogadó ország társadalmában szereztek: „A nyugati magyar széppróza táptalaja, anyaga nem az óhaza, hanem az új környezet, a Nyugat. A megvizsgált írások egyharmada foglalkozik a befogadó országgal, többnyire enyhe ironiával, de belülről szemlélve valóságukat. Az idegenség témaköre jön sorrendben utána, ezt pedig az általános emberi témák követik. Csak negyedik helyen áll ezen a listán az óhaza. A felsorolás önmagáért beszél, válogatásom ezen az arányon alig változtatott.”

Az anyanyelvi környezettől történt elszakadás a személyiség egész mélyvilágát megmozgató kihívást jelentett. A nyugati világban élő magyar költők és írók meglehetősen izolált személyes világban alakították ki magyar alkotói „énjüket”, a személyiség mélyebb rétegeiben zajló drámákat vetítették írásaikba, a személyiség integritásának védelmét, teljesebb kibontakozásának lehetőségét keresték a költészetben és az elbeszélő irodalomban. A nagyvilágban tapasztalt szociális és politikai konfliktusok hatásától azonban ők sem voltak képesek szabadulni, és természetesen a szülőhazájukkal kialakított érzelmi vagy személyes kapcsolatoknak is igen nagy szerepük volt művészi világviláguk alakulásában. Az emigrációs lét mindig nagyobb fogékonyt jelent a világ egyetemes problémái iránt. A diaszpórában élő magyar költő már csak a birtokba vett információk bősége és sokoldalúsága következtében is érzékenyebb módon reagált a világ helyzetében bekövetkező baljós változásokra, mint az a költő, aki a nemzeti kultúra védelmet nyújtó bensőségében dolgozik. Az idegenként élő emigráns lelki közérzete természetesen erősen ki van szolgáltatva a történelmi létben tapasztalt nyomasztó válságoknak, már csak azért is, mert az ő személyes sorsát ha-

sonló válságok döntötték el annak idején. Ha rossz lelki közérzetéről beszélt, szavai mögöttes terében ott rejlett a világban érzékelhető bizonytalanság, a civilizációs válság tudata, esetleg a háborús félelem. Ezt a civilizációs válságtudatot fejezik ki az egyetemes magyar irodalmat tekintve is igen magas művészi és gondolati színvonalon Határ Győző nagyszabású művei, mindenekelőtt a *Golgheloghi* című misztériumjáték-sorozat, a *Köpönyeg sors: Júlianosz ifjúsága* című történelmi regényparabola vagy a *Szélhárfa* című bölcséleti traktátusgyűjtemény. Hasonló szellemi tapasztalatokat összegeznek Monoszló Dezső prózai művei és *Menekülés Szodomából* című mitikus regénye. (Ezek a művek jobbra a hetvenes években [az évtized elején] kerültek az olvasók kezébe, keletkezésük mindazonáltal a korábbi évtizedhez köthető.)

A szétszóródásban élő magyar írók számot kellett vetnie a szülőháza iránt táplált érzelmeivel, meg kellett ítélnie azokat a gazdasági, politikai és kulturális változásokat, amelyek a múltó évtizedek során a magyar társadalom életében végbementek. A nyugati magyar írók természetesen sohasem tagadták meg Magyarországot és a magyarságot: a nemzeti múltat, a nemzeti kultúrát, a magyar irodalom évszázados örökségét, s emigrációjuk első napjaitól kezdve módszeres tudatossággal vették birtokukba és őrizték meg a magyar kultúra hagyományait. A második világháborús vereséget követő társadalmi és politikai átalakulás, a sztálinizmus korszakában szerzett fájdalmas tapasztalatok, az 1956-os forradalom veresége és a rákövetkező kegyetlen megtorlás, végül az évtizedeken keresztül érvényesülő totalitárius politikai berendezkedés – tehát mindazok az események, amelyek önkéntes vagy kényszerű távozásukhoz vezettek – kezdetben mindenesetre erősebb politikai állásfoglalásra, illetve a magyarországi intézményrendszer radikális elvetésére készítették őket. Bizonyára ezeket az állásfoglalásokat, ezt a szembenállást erősítették meg a hazai politikai vezetésnek és sajtónak az emigráció ellen intézett támadásai. Ezek a támadások nem riadtak vissza a primitív rágalomtól s időnként a tudatos hamisításoktól sem. Talán el lehet mondani, hogy ebben a propaganda-hadjáratban, amely különben több évtizeden keresztül akadályozta meg a nyugati világban született irodalmi értékek magyarországi befogadását, a kádárista hatalomnak olyan propagandistái jártak az élen, mint (a politikai megtorlásokban is irányító szerepet kapó) Hollós Ervin, illetve Berecz János és E. Fehér Pál.

A közvetlen politikai szenvedély és mondanivaló az emigráció nagy részénél mégis elapadt a múltó évek alatt. Ahogy fokozatosan beilleszkedtek a befogadó országok társadalmába és kultúrájába, úgy váltak politikai emigránsból olyan emberré, akinek tudati és érzelmi orientációját a „kettős identitás” elve határozza meg. Vagyis az a tudati azonosság és érzelmi elkötelezettség, amely egyszerre kapcsolta őket régi és új hazájukhoz, a magyar kultúrához, amelynek központja szerintük is Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében van, és a befogadó ország társadalmához, amelynek hűséges polgárai kívántak maradni. A magyar társadalomban a hatvanas évek végétől végbemenő rohamos gazdasági, politikai és művelődési átalakulások, az anyaországbeli viszonyok mind teljesebb ismerete, a Magyarországon élő rokonokkal és barátokkal fenntartott mind termékenyebb kapcsolatok és nem utolsósorban a rendszeres hazlátogatások hatására a korábbi egyöntetűbb politikai szembefordulást általában olyan magatartás váltotta fel, amely pontosabban vetett számot a hazai fejlődés eredményeivel, és általában a Magyarországon tapasztalható demokratikus törekvések támogatására irányult. Ezt a támogatást egyformán élvezhette mind a liberális eszmékkel fellépő „szamizdatos” értelmiség, mind a népi mozgalom eszményeit követő irodalom.

A nyugati világban élő magyar irodalom részben más utakon járt, mint a Magyarországon vagy a szomszédos országokban kifejlődött magyar irodalmi kultúra. Erősebben hatottak rá a nyugat-európai, illetve az amerikai irodalom jelenkori törekvései, sőt alkotói kísérletei. Helyzete ebben a tekintetben szerencsésnek volt mondható: közvetlenül vehette birtokába a nyugati világ kortárs szellemi értékeit, gondolati eredményeit, költészetének és elbeszélő prózájának szemléleti vagy technikai vívmányait. Szoros kapcsolatban állott a befogadó társadalom kultúrájával, feladatának tekintette, hogy mindazt elsajátítsa, amit az angol, amerikai, francia vagy német irodalomban talált, s ilyen módon is bővítsa, gazdagítsa a magyar irodalmi nyelv és kifejezési rendszer meglévő lehetőségeit. A nyugati világban élő magyar írók közelebbi kapcsolatba kerültek a kortárs nyugati irodalom mindazon áramlataival – a szürrealizmustól a lingvisztikai kísérletekig és az időfelbontásos reflexív prózától az „új regény” szemléletalakító experimentalizmusáig –, amelyeket a hazai magyar költészet és elbeszélő irodalom korábban csak részlegesen vagy töredékesen integrálhatott. Egymás után és egyszerre választottak olyan mestereket, mint T. S. Eliot, James Joyce, Ezra Pound,

Allan Ginsberg, René Char, Francis Ponge, Michel Deguy, Denis Roche, Jacques Roubaud, Alain Robbe-Grillet, Michel Butor és Claude Simon. Gyors egymásutánban kerültek az angol ezoterikusok, a francia szürrealisták, az amerikai beatirodalom, a francia *nouveau roman*, majd a különféle szemiotikai, lettrista és konkrét költői irányzatok hatása alá. E szemléleti és nyelvi hódítások nyomán kétségtelenül új tartományokkal gazdagodott az a szellemi térkép, amelyet a magyar költészet és prózairodalom rajzol elénk.

A magyar író a nyugati világban számos olyan tapasztalatot vett birtokába, amely irodalmunkból korábban természetesen hiányzott, így a nyugat-európai, amerikai és még távolabbi társadalmak és civilizációk ismeretét. A nyugati irodalmak számára ezek a tapasztalatok mindennaposak. André Gide, Malraux, Graham Greene vagy Hemingway regényei gyakran távoli országokban, egzotikus vidékeken játszódnak, a modern irodalom ebben a tekintetben is egyetemes jellegű. A magyar irodalomnak korábban nem voltak ilyen tapasztalatai, legfeljebb egy-egy európai ország és város – általában Itália és Párizs – került elbeszélő irodalmunk tárgyi világába, például Szerb Antal, Márai Sándor, Illyés Gyula, Hevesi András és mások műveiben, talán egyedül Remenyik Zsigmond írói palettáján jelentek meg egzotikus színek. A nyugati magyar író viszont minden elfogódottság nélkül számolt be a nagyvilágban szerzett tapasztalatairól, különösképpen arról, hogy mit jelent magyarnak lenni és maradni az idegen környezetben, és miként érvényesül az úgynevezett „kettős” identitás. A nyugati magyar irodalomnak tulajdonképpen nagy lehetősége, egyszersmind feladata volt ez a beszámoló vagy inkább számvetés: képet kellett adnia a magyar diaszpóra helyzetéről, tapasztalatairól, törekvéseiről. Kétségtelenül voltak eredményei ennek az írói számvetésnek. Márai Sándor naplóira, Domahidy András *Árnyak és asszonyok* című regényére, Cs. Szabó László *Római muzsika* című útirajzesszéjére, Határ Győző, Karátson Endre, Ferdinandy György, Sárközi Mátyás és Kabdebó Tamás elbeszéléseire gondolok, de hivatkozhatom Határ Győző, Faludy György, Tűz Tamás, Fáy Ferenc, Bakucz József, Baránszky László, Kannás Alajos, Kemenes Géfin László, András Sándor, Horváth Elemér, Thinsz Géza költészetére is: az ő verseik is a kényszerű magyar diaszpóra sorsának gazdag érzelmi dokumentumai.

Az imént említett írói alkotások nemcsak a tárgyak és a bennük felgyülemlett különleges tapasztalatok következtében érdemlik meg a fokozott figyelmet, hanem művészi és nyelvi értékeik miatt is. A nyelv az írástudó számára nemcsak a mesterség eszköze, ennél jóval több: személyes választás, elkötelezettség, állásfoglalás dolga. A szétszóródásban élő magyar író elsősorban a nyelv napi gyakorlata, mondhatnám, szertartása által tartotta fenn kapcsolatát szülőhazájával, a magyar kultúrával és a magyar történelemmel. Magyar írónak lenni Nyugaton sokkal erősebb és végzetesebb elkötelezettséget, ennél is többet, sorsot jelentett, mint minden hivatalos papír és nyilatkozat. Ez a sorsszerűség – a személyiség belső elrendeltsége – olvasható ki a nyugati világban megtelepedett magyar írók: így Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Faludy György, Tűz Tamás, Határ Győző, Domahidy András, Keszei István, Siklós István, Kabdebó Tamás, Thinsz Géza és Czigan Lóránt műveiből. A nyelv mindazonáltal nemcsak idiómát jelent, nem csupán szavakat és grammatikát, hanem kultúrát és hagyományt is: a magyar irodalmi hagyományok vállalását, átélését és gondozásba vételét. A nyugati magyar irodalmat többnyire erős és eleven szálak fűzik a magyar múlt költői és nyelvi tradícióihoz. Műveikben a magyar történelem mélyről feltörő közösségi emlékeivel találkozunk, emlékekkel, amelyeknek szinte mitikus értelmük van, s amelyek a költői metaforákat, a mondatok lejtését is átszövik. A modern nyelvbölcselet, például Claude Lévy-Strauss szemiotikája értelmében minden nyelv egyszersmind mítosz is, minthogy a történelem szüntelenül a kollektív emlékezet képzeteivel telíti a nyelvek kifejezésanyagát; nos, ebben az értelemben van mítoszi természete a magyar nyelvnek is, és ezt a mitikus erőt az idegen környezet sem közömbösítheti. A nyelvi rendszer mélyebben kitapintható mentális struktúrája, amely egyszerre mutatja meg egy nép eredeti észjárását és történelmi sorsát, olyan közösségi kötőerőt jelent, amelyet alig gyengíthet meg az a tény, hogy az egyik író Budapesten vagy Debrecenben, a másik Kolozsvárott vagy Pozsonyban, a harmadik Münchenben vagy Párizsban dolgozik.

Mindeddig inkább a szépirodalomról beszéltem, van azonban az emigrációban létrejött irodalmi kultúrának egy olyan, nem annyira szépirodalmi, inkább történelemtudományi és publicisztikai területe is, amely szervesen hozzátartozik ehhez a kultúrához, egyszersmind hiánypótló szerepet vállalt a nemzeti önismeret gondozásában, a történelmi igazságtétel érvényesítésében. Az ötvenes évek végének, a hatvanas évek elejének történelmi irodalmára, ezen belül is az 1956-os forradalom

hiteles történetének bemutatására gondolok. Nem lehetett meglepő, hogy a nyugati világban megjelenő magyar történelmi munkák és politikai tanulmányok egészen másként ítélték meg a magyar közelmúlt eseményeit, mint a hivatalos magyarországi szakirodalom és publicisztika. Nem hinném, hogy ez a körülmény különösebb magyarázatra szorul. A nyugati magyar tanulmányírók igen sok, Magyarországon kevésbé ismert adatot és adalékot hoznak nyilvánosságra, ezeket idővel nem hagyhatta figyelmen kívül a hazai tudományosság sem. Már a hatvanas években is termékenyek voltak a nyugati világban megjelenő magyar történelmi munkák, memoárok, publicisztikai gyűjtemények és a bennük napvilágra tárt adatok és adalékok nyomán levont következtetések, a módszeresen kifejtett értelmezések. A Magyarországon – legalábbis hivatalos keretek között – kialakított történelmi és társadalmi ismeretek jelentékeny része ugyanis nyilvánvalóan radikális korrekcióra szorult, és ebben a korrekciós folyamatban igen ösztönzőek voltak az emigráció szabadabb körülményei között folytatott kutatásai és megfogalmazott felismerései.

A nyugati magyar tudományos, illetve politikai irodalom körében két olyan területet jelölhetek meg pontosabban, amelyek iránt különösebb hazai érdeklődés és várakozás volt tapasztalható. Mindkét terület hosszú időn keresztül „terra incognitának” vagy pontosabban az igazi nyilvánosság elől elzárt körzetnek számított, tudományos vagy publicisztikai megvilágításuk éppen ezért jól példázza azt, amit a nyugati magyar szellemi élet különleges lehetőségének és felelőségének nevezhetünk. Egyrészt a közelmúlt magyar történelmének: Magyarország második világháborús szerepének és tevékenységének, az úgynevezett „koalíciós” korszaknak, a Rákosi-diktatúrának, az 1956-os eseményeknek, illetve a forradalom utótörténetének, másrészt a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek történetének és jelen helyzetének feltárására és vizsgálatára gondolok. Közismert dolog, hogy ezeknek a kérdéseknek a valóban tudományos kutatása és hiteles értelmezése igen hosszú időn keresztül politikai tabut jelentett, illetve csupán a hivatalos nézetek képviselői és propagandistái foglalkozhattak velük. Holott történelmünk és nemzeti létünk e rendkívül súlyos tapasztalatait csak az őszinte szó, a hiteles véleményalkotás értelmezhetette volna, és a nemzeti tudatot zavaró frusztrációk is csak akkor voltak (vagy lehettek volna) enyhíthetők, ha a nemzet valóban birtokába veheti történelmének hivatalosan elhallgatott eseményeit, és „kibeszélheti” magából a felhalmozódott közösségi traumákat. Az egészséges nemzeti tudat és történelmi identitás helyreállításának, ennél fogva minden nagy közös vállalkozásnak és természetesen egy valós eredményeket ígérő reformpolitikának is ez a legfontosabb feltétele.

A hazai közvélemény következképp rendkívüli mértékben érdeklődött azon művek iránt, amelyek a közelmúlt történetének, illetve a nemzeti létnek e fájó kérdéseire kerestek feleletet. Hadd mondjak példákat is. Olyan könyvekre gondolok – hogy a tárgyi kronológia rendjében idézzem fel őket –, mint Gosztioni Péternek a második világháború történetével foglalkozó művei, Kovács Imre *Magyarország megszállása* című emlékirata, Szabó Zoltán *Korszakváltás* című tanulmánya, Faludy György *Pokolbeli víg napjaim* és Szász Béla *Minden kényszer nélkül* című visszatekintései, Nyeste Zoltán és Sztáray Zoltán recski beszámolói, Aczél Tamás és Méray Tibor *Tisztító vihara*, a Borbándi Gyula és Molnár József szerkesztésében megjelent *Tanulmányok a magyar forradalomról* című gyűjtemény, Méray Tibor *Nagy Imre élete és halála* című könyve, Gombos Gyula *Húsz év után* és Borbándi Gyula *A magyar emigráció életrajza* című munkája, illetve az erdélyi magyarság helyzetének tekintetében Illyés Elemér magyar, német és angol nyelvű könyvei, Ölvédi János szlovákiai, Hanák Tibor jugoszláviai és Skultéty Csaba kárpátaljai magyar tárgyú tanulmányai, a Borsody István és Király Béla szerkesztésében megjelent – a trianoni békeszerződés előzményeivel és következményeivel foglalkozó – angol nyelvű tanulmánykötetek, mindezeket túl az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság, a Magyar Füzetek, a Szivárvány és a Katolikus Szemle számos közleménye, a Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjai, illetve a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör luganói konferenciái nyomán szerkesztett gyűjtemények. Ezek a könyvek és folyóiratok igen széles körű érdeklődést keltettek és keltenek Magyarországon. Egyaránt felfigyelt rájuk a tudományos élet és a szélesebb körű olvasóközönség, tapasztalatból tudom, hogy a fiatalabb nemzedékek számos független gondolkodású képviselője éppen e művek olvasása nyomán alakította ki történelemszemléletét, és ismerte fel közéleti feladatait.

A nyugati világban (a „szabad világban”) létrejött magyar szépirodalom, tudományos irodalom és publicisztika mára nemzeti kultúránk integráns részét jelenti, akkor is, ha ezek a művek ma is csak részlegesen és alkalomszerűen kapnak helyet az irodalmi vagy tudományos közéletben és

köztudatban. Volt néhány esztendő, nagyjából 1986 és 1994 között, midőn az emigráció irodalma szélesebb körben kapott helyet és szerepet a magyarországi közéletben és könyvkultúrában. Ezután azonban, mint annyi más szellemi örökségünk (például a Nyugat és a népi mozgalom szellemisége, hogy konkrétabb módon fogalmazzak: Babits Mihály és Bibó István szellemi öröksége), az emigráció hozadéka is nagyrészt kiszorult az érdeklődés teréből. Akad néhány jótékony kivétel, így Márai Sándor munkássága, amely ma is széles körökben szerez magának híveket. A nyugati magyar emigrációnak az a teljesítménye, amely az 1956 után következő másfél-két évtized eredménye volt, mára kevés érdeklődőre és gondozóra talál. Például nagyon hiányzik egy terjedelmesebb Cs. Szabó László- vagy Szabó Zoltán-monográfia, hiányzik néhány jelentékeny irodalmi műhely részletebb bemutatása, egyáltalán hiányzik a nyugati magyar emigráció teljesítményének teljesebb ismerete és főként alkotó elsajátítása. Úgy gondolom, sok felesleges vitát és szellemi-ideológiai úttévesztést megtakaríthatunk volna, ha jobban odafigyelünk a magyar emigráció helyzetelemzéseire, kritikáira, tanácsaira.

